

באר ישעקב

גלין ע"ג (שנה ב')
פרשת שמיני תשפ"ד

שיעורי הגאון הגדול מוה"ר רבי יעקב גרינוואלד שליט"א
רב בית המדרש דחסידי בעלזא "זכרון רפאל" בני ברק וחבר הכיר"צ דקהל מחזיקי הדת באר"י

טעה בתפילתו ונזכר בשעת סיום הברכה

הזכיר גשם בימות החמה להיכן חוזר ❖ סיים הברכה ועדיין לא התחיל הברכה שלאחריה ❖ דעת הפרי מגדים בגדר 'סיום הברכה' ❖ 'למדני חוקיך' כשנזכר אחר שהזכיר השם ❖ גרר 'סיום הברכה' בדברים שמחזירין עליהם ❖ האם מותר לומר 'למדני חוקיך' לדעת הפרי מגדים ❖ דעת האגרות משה כנזכר אחר הזכרת השם ❖ שני צדדים בטעם אמירת 'למדני חוקיך' אחר אמירת השם ❖ נזכר בין 'מחיה' ל'המתים' ❖ נזכר באמצע ברכה שאינו צריך לאמרה ❖ שכח הזכרה בברכת המזון ונזכר אחר הזכרת השם ❖ נזכר לאחר שאמר 'בונה' ❖ משמעות השערי תשובה שכשאומר 'למדני חוקיך' חוזר לראש התפילה

הזכיר גשם בימות החמה להיכן חוזר

במסכת תענית (:) מבואר, שמי שטעה בתפילתו בימות החמה והזכיר גשם בברכת אתה גבור, מחזירין אותו, משום שגשמים קשים לעולם בימות החמה וסימן קללה הם. אך לא נתבאר בגמרא להיכן חוזר.

ונחלקו בזה הראשונים. דעת הרמב"ם (הל' תפילה פ"ה ה"ח), שבכל ענין חוזר לראש התפילה היינו לתחילת שמונה עשרה, ולא לראש הברכה היינו 'אתה גבור', אפילו אם עדיין עומד באמצע ברכת מחיה המתים. ובביאור הגר"א (או"ח סי' קיד סעי' ד) פסק כן להלכה. אולם שאר הראשונים כתבו לחלק בין סיים הברכה ללא סיים, שכל שלא סיים הברכה חוזר רק לראש הברכה, ורק אם כבר סיים ברכתו חוזר לראש התפילה, מאחר ששלוש ברכות ראשונות נחשבות כאחד. וכן נפסק בשולחן ערוך (או"ח שם), וכן נקטו רוב הפוסקים להלכה.

סיים הברכה ועדיין לא התחיל הברכה שלאחריה

והנה הב"ח (שם) כתב לחדש, שכשם שבלא הזכיר גשם בימות הגשמים, שהיא הזכרה מעכבת, נפסק להלכה בשולחן ערוך (שם סעי' ו) כדעת ראב"ה (תענית סי' תתמו), שאף שסיים הברכה, כל שלא התחיל בברכה הבאה נחשב כעומד עדיין באמצע הברכה, ויכול לומר ההזכרה שהחסיר במקום שעומד, היינו בין ברכה לברכה, ונחשב לו כאילו אמרה בתוך הברכה, וכן נפסק בכל ההזכרות המעכבות, כגון בקשת מטר בברכת השנים והזכרת יעלה ויבא, שאם לא אמרם בתוך הברכה אומרם לאחר הברכה לפני הברכה הבאה. הוא הדין בעניינינו, בהוסיף ואמר מוריד הגשם בימות החמה, שכל שלא סיים הברכה שדינו לחזור רק לאתה גבור ולא לראש התפילה כמו שנתבאר, גם בזה יהיה הדין שכל שלא התחיל עדיין בברכה שאחריה נחשב כלא סיים הברכה, וממילא חוזר לאתה גבור. והאליה רבה (שם ס"ק י) פסק כדעת הב"ח.

אולם מסתימת לשון השולחן ערוך (שם סעי' ד) נראה, שבזה אין חילוק בין התחיל בברכה שאחריה ללא התחיל, אלא כל שסיים הברכה חוזר לראש התפילה, וכן פסקו רוב האחרונים כמובא בביאור הלכה (שם ד"ה ואם סיים). והטעם שכאן אין נוהג דין הראב"ה הוא פשוט, שמאחר שהזכיר מה שאין ראוי להזכיר קלל תפילתו, וכיון שכבר סיים הברכה, וכדי לתקן הברכה שנתקלקלה חייב לחזור ולאמרה כדינה, נמצא שאינו עומד באמצע הברכה וממילא חוזר לראש. מה שאין כן כשהחסיר הזכרה בימות הגשמים, כיון שבתוך הברכה אין נפקא מינה היכן אומרה, שייך לומר שגם כשאומר אותה סמוך לברכה מיד אחר הסיום מצטרפת ההזכרה לברכה, ונחשבת לו כאילו אמרה בתוך הברכה.

דעת הפרי מגדים בגדר 'סיום הברכה'

ובגדר 'סיום הברכה' כתב הפרי מגדים (שם מש"צ ס"ק י): 'ודע, כל מקום שאמרו סיים הברכה, היינו שאמר השם'. ומבואר מדבריו, שאם אין פוסקים כהב"ח, אלא כשסיים הברכה חוזר לראש התפילה אף כשלא סיים עדיין את כל נוסח החתימה, כיון שאמר השם נחשב כסיים הברכה וחוזר לראש התפילה. וראייתו מלשון השולחן ערוך (סי' תרפב סעי' א) לענין אמירת על הניסים בחנוכה, ששם הדין שאם לא אמר אין מחזירין אותו, וכתב שם המחבר: 'ומיהו אם נזכר באותו ברכה כל זמן שלא הזכיר את השם, אפילו נזכר בין אתה להשם, חוזר, הרי מוכח שאחר שאמר השם נחשב כסיים הברכה, ואין מחזירין אותו.'

אך לכאורה אפשר לדחות ראייתו, שיתכן שרק לגבי דברים שאין מחזירין עליהם אינו חוזר אחר שאמר השם, אבל בדברים המעכבים אפשר שאף כשאמר השם דינו כלא סיים הברכה. וכן כתב התהלה לדוד (סי' קיד אות ה). ובאמת שהפרי מגדים עצמו (סי' קפח א"א ס"ק טו) מזכיר סברא זו, שהדין שאחר אמירת השם נחשב כסיים הברכה, הוא רק בדברים שאין מחזירין עליהם.

'למדני חוקיך' כשנזכר אחר שהזכיר השם והמשנה ברורה (סי' קיד ס"ק ב) אחר שהביא את דברי הפרי מגדים, שאחר אמירת השם נחשב כסיים הברכה וחוזר לראש התפילה, הביא שהשערי תשובה (שם ס"ק ו) והחיי אדם (כלל כד סעי' ו) כתבו, שאם נזכר שאמר גשם בימות החמה לאחר שאמר השם, יסיים ויאמר 'למדני חוקיך' כדי שלא תהיה לבטלה, ואם כן הרי הוא כאילו עומד עדיין באמצע הברכה, וחוזר לאתה גבור ולא לראש התפילה.

וזהו כעין מה שכתב בביאור הלכה (ד"ה בלא חתימה), לענין מה שפסק השולחן ערוך כדעת ראב"ה הנ"ל, שאף אחר שסיים הברכה יכול לומר במקומו ההזכרה שהחסיר, כל שלא התחיל בברכה הבאה. וכתב הביאור הלכה, שמאחר שהרבה ראשונים חולקים על פסק זה, ויש מן האחרונים שפסקו כמותם, לכן אף שאין להכריע נגד דעת השולחן ערוך, מכל מקום כל שנזכר אחר שאמר השם ולא אמר עדיין מחיה המתים, יאמר למדני חוקיך, ונמצא שעומד עדיין באמצע הברכה.

ואף ששם פסק כן רק מחמת הספק אם קיימא לן כראב"ה או לא, ובהזכיר גשם בימות החמה הרי נתבאר שלא שייך דין הראב"ה ודלא כהב"ח, ואף אם יסיים הברכה יצטרך לחזור, מכל מקום פסק המשנה ברורה לומר 'למדני חוקיך', כדי להרוויח שלא תהא ברכתו לבטלה, שאם יאמר למדני חוקיך נמצא שלא אמר ברכת אתה גבור, שאמרה בלי חתימה ואין על זה שם ברכה. גם מרוויח בזה, שאין צריך לחזור ולומר שוב ברכה ראשונה, שכיון שנחשב כלא סיים הברכה חוזר רק לאתה גבור.

ופסק זה לומר למדני חוקיך כשנזכר אחר שאמר ברוך אתה השם, מקורו מדברי הריטב"א (תענית ג), כמובא בשערי תשובה (שם), שבדברים המעכבים ששכח לאומרם, כל שלא סיים הברכה לגמרי אלא עומד אחר ברוך אתה ה', יאמר למדני חוקיך, שעל ידי זה נמצא שלא סיים ברכתו, וחוזר לומר הברכה כראוי. וכדין המובא בס"י רו (סעי' ו), שמי שנטל בידו פרי והתחיל לברך עליו, ולאחר שאמר ברוך אתה

ה' נפל מידו ונאבד, יסיים למדני חוקיך, שלא תהא ברכתו לבטלה.^א

גדר 'סיום הברכה' בדברים שמחזירין עליהם

כאמור, בתהלה לדוד (שם) אחר שהביא את דברי הפרי מגדים, שכל מקום שהזכירו לשון 'סיים הברכה' היינו אחר שאמר השם, וראיתו מעל הניסים, תמה עליו שהיינו דווקא בדברים שאין מחזירין אותו עליהם, שמזה מדובר בשולחן ערוך בסי' תרפב שם, אבל בדברים שמחזירין אותו עליהם, הרי כתב הריטב"א שיסיים למדני חוקיך, ונחשב על ידי זה כעומד באמצע הברכה ולא סיימה.

וכבר כתבנו, שהפרי מגדים בעצמו בסי' קפח כתב כן, שבדברים שמחזירין אותו אף אחר שאמר השם לא נחשב כסיים הברכה. אך מכל מקום בלשונו כאן, שסתם וכתב שכל שאמר השם נחשב כסיים הברכה, מפורש שלא סבר שתועיל אמירת למדני חוקיך שלא לחייבו לחזור לראש התפילה. וכן מוכח מדברי המשנה ברורה שכתב אחר דברי הפרי מגדים: 'אבל השערי תשובה וחיי אדם כתבו וכו', יסיים למדני חוקיך, הרי שסובר שהם חולקים על דברי הפרי מגדים.

האם מותר לומר 'למדני חוקיך' לדעת הפרי מגדים

ומכל מקום צריך עיון לדעת הפרי מגדים, האם רשאי לומר למדני חוקיך, שאפשר שמודה הפרי מגדים שכדאי לומר למדני חוקיך, אף שאין זה מועיל שלא יצטרך לחזור לראש כיון שנחשב שכבר סיים הברכה, מכל מקום אפשר שעדיף לאמרה, שמרוויח על כל פנים שיש משמעות על ידי זה לאמירת השם, וממילא גורם שלא תהא הברכה לבטלה.^ב

אמנם מצד שני אפשר שסובר הפרי מגדים שאסור לו לומר למדני חוקיך, לא מיבעיא מי שחיסר הזכרה המעכבת, שאם יאמר למדני חוקיך ויחזור לתחילת הברכה נמצא שהפסיק באמצע תפילת שמונה עשרה, אלא אפילו בנידון שלפנינו, שלהפרי מגדים חוזר לראש התפילה וממילא נחשב שעומד עוד לפני השמונה עשרה, מכל מקום בתפילת שחרית אפשר שאסור, שהוא הפסק בין גאולה לתפילה.^ג

עוד אפשר לומר מצד אחר, שאין מועיל כלל אמירת למדני חוקיך שלא תהא ברכתו לבטלה, שכיון שאמר את נוסח הברכה שלא כתיקונה, כגון שלא הזכיר גשם בימות

הגשמים או שהזכיר גשם בימות החמה, והתחיל לסיים 'ברוך אתה ה' בכדי לומר מחיה המתים, ולדעת הפרי מגדים כיון שאמר הזכרת השם נחשב כסיום הברכה, אם כן מיד באמרו השם חל עליה שם ברכה לבטלה, וממילא אף אם יאמר למדני חוקיך, לא יתהפך הדבר לירד ממנו שם ברכה לבטלה שכבר חל על הברכה.

ולפי צד זה אפשר שעדיף לסיים ולומר 'מחיה המתים', שאף שהברכה היא לבטלה ואין יכול לתקנה, מכל מקום יש גם איסור של הזכרת שם שמים לבטלה אף בלי ברכה, מצד העשה של 'את ה' אלהיך תירא', ואם כן אם יאמר רק 'ברוך אתה ה' בלבד, ולא יסיים כלום, הרי הזכיר שם שמים בלי שום משמעות, מה שאין כן אם יסיים 'מחיה המתים' יהיה לזה משמעות, ואין איסור מצד הזכרת שם שמים.

דעת האגרות משה בנוכח אחר הזכרת השם

והנה בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"ד סי' צג) פסק, לגבי מי ששכח ולא הזכיר בימות הגשמים, לא טל ולא גשם בברכת מחיה המתים, או ששכח הזכרת יעלה ויבוא, ונזכר כשעומד אחר 'ברוך אתה ה'', יסיים ויאמר 'מחיה המתים' או 'המחזיר שכינתו לציון', ויאמר שם 'משיב הרוח ומוריד הגשם' או 'יעלה ויבא', כמו שנפסק הדין בסיים לגמרי את כל נוסח החתימה. וחולק על פסק המשנה ברורה שכתב לומר 'למדני חוקיך' כנ"ל.

וכתב שם האגרות משה, שנראה שאף להחולקים על הראב"ה, וסוברים שאין שייך לומר ההזכרה שחיסר אחר גמר הברכה אלא כל שסיים הברכה חוזר לראש הברכה, מכל מקום נראה שאף לדעתם כשנזכר אחר שאמר 'ברוך אתה ה'', יסיים לומר 'מחיה המתים' או 'המחזיר שכינתו לציון', ואחר כך יחזור לראש. משום שאם לא יסיים, נמצא שאמר 'ברוך אתה ה' בלי משמעות, והוא איסור יותר מברכה לבטלה, ששם אף שאין צריך לברכה, מכל מקום אמר דברי שבח והודיה להשם יתברך.^ד

אולם בחידושי חתם סופר (שבת קיח:) כתב, שבאמירת 'ברוך אתה ה' בלבד אין איסור דאורייתא של נשיאות שם שמים לבטלה, שגם לתבות אלו 'ברוך אתה ה' יש משמעות. עיין שם.

שני צדדים בטעם אמירת

'למדני חוקיך' אחר אמירת השם

כאמור, המשנה ברורה הביא בשם האחרונים, שכשהזכיר גשם בימות החמה

ונזכר אחר אמירת השם, יאמר 'למדני חוקיך'. אמנם יש לדון בזה, שיש לפרשו בשני אופנים. או שעיקר הדין הוא כדעת הפרי מגדים, שבעצם אחר שאמר ברוך אתה ה' נחשב כסיים הברכה, ואם לא היה לנו את העצה של אמירת למדני חוקיך היה דינו לחזור לתחילת התפילה, אלא שכיון שיש לנו אפשרות של 'למדני חוקיך', שזה הופך את תיבות 'ברוך אתה ה' לחלק מהפסוק, נמצא שהוא עדיין באמצע הברכה, וממילא אינו חוזר אלא ל'אתה גבור'.

אך באופן אחר יש לומר, שהאחרונים שפסקו לומר למדני חוקיך סוברים, שאמירת ברוך אתה ה' בלבד עדיין לא נחשבת כסיום הברכה, כל שלא סיים את כל נוסח החתימה, ודלא כהפרי מגדים. וממילא אף אם לא היה לנו העצה של אמירת למדני חוקיך, היה דינו לחזור ל'אתה גבור, כדין מי שעומד באמצע הברכה. אלא שכיון שאפשר לומר למדני חוקיך, צריך לעשות כן, בכדי שלא תהא אמירת השם לבטלה, שאם לא יסיים למדני חוקיך, נמצא שהזכיר שם שמים לבטלה ללא צורך, ואפשר שנחשב אף לברכה לבטלה.

אך מלשון הריטב"א, וכן מלשון החיי אדם והמשנה ברורה, נראה שסוברים כהפרי מגדים, שכתבו שעל ידי שיאמר למדני חוקיך נמצא שלא סיים ברכתו והרי הוא כעומד באמצע הברכה, משמע מזה שלולא אמירת למדני חוקיך נחשב כסיים הברכה.^ה

נוכח בין 'מחיה' ל'מתים'

הנפקא מינה בין שתי ההבנות הנ"ל היא, כשנזכר לאחר שכבר אמר תיבת 'מחיה', ולא סיים עדיין לומר תיבת 'המתים'. שאם נאמר כדעת הפרי מגדים שמיד אחר שהזכיר השם נחשב כסיים הברכה, אם כן באופן שכבר המשיך ואמר תיבה או תיבות נוספות אחר הזכרת השם, שאז אין בידו לתקן על ידי אמירת למדני חוקיך, יהא דינו לחזור לראש התפילה.

אבל אם נאמר שכל שלא סיים את כל נוסח החתימה עדיין לא נחשב כסיים הברכה, אף בזה חוזר ל'אתה גבור, אף שאינו יכול לומר למדני חוקיך, ואף שהזכיר שם שמים לבטלה, מאי דהוה הוה, וגם אם יסיים לומר תיבת 'המתים' לא ירוויח בזה כלום, אלא אדרבה יגרום שיהיו שתי ברכות לבטלה, שהרי על ידי זה יסיים הברכה, יצטרך לחזור לראש התפילה, ולומר שוב גם ברכה ראשונה.

להתחיל מראש הברכה, ולהזכיר שוב את השם שאומרים בתוך הברכה, ובכל זאת עדיף לסיים 'המחזיר שכינתו לציון', שלא תהיה הזכרת השם לבטלה. דבריו צריכים עיון, שנראה שנקט שלא כהפרי מגדים, ואף שאמר 'ברוך אתה ה' לא נחשב כסיים הברכה.

ה) ולשון המשנה ברורה קצת צריך עיון, שכתב: 'סיים למדני חוקיך כדי שלא תהיה לבטלה, ואם כן הוא כאילו עומד עדיין באמצע הברכה, וחוזר ל'אתה גבור'. שלכאורה מטעם זה עצמו יש לומר למדני חוקיך, בכדי שיהא נחשב כעומד באמצע הברכה, ולא יצטרך לחזור לראש התפילה ולומר שוב ברכה ראשונה, ומדוע כתב שרק מטעם שחייב לומר למדני חוקיך בכדי שלא תהיה הברכה לבטלה על ידי זה נמצא ממילא שעומד באמצע הברכה.

לדוד על דבריו, שבדברי הריטב"א מבואר להדיא, שעל ידי שיאמר למדני חוקיך ירוויח שלא יצטרך לחזור לראש התפילה.

ג) ויש נידון בפוסקים, במי שסיים כל תפילת שמונה עשרה, וצריך לחזור ולהתפלל משום שחיסר איזה הזכרה המעכבת, האם אסור לו להפסיק לפני שחוזר ומתפלל, שלא יתא הפסק בין גאולה לתפילה, או שאין איסור, כיון שבין כך כבר הפסיק. ראה בשו"ת שואל ומשיב (מהדו"ק ח"ג סי' קסט) ובארץ צבי (ח"ב סי' ז).

ד) אך מה שכתב שם, שהיה צד לומר ביעלה ויבא, שלא יסיים הברכה, כדי שלא יצטרך לחזור לראש, אלא יאמר מיד 'יעלה ויבא ותחינה', וירויח בזה שלא יהיה צריך

א) ועיין בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"ד סי' צג), שאינו מסכים להלכה לפסק של אמירת למדני חוקיך, שאין מובן איך יפסיק באמירת פסוק באמצע התפילה, שהוא הפסק גמור. ועיין עוד בפסקי תשובות (סי' קיד אתח) שצ"ן לעוד כמה מאחרונים שתמהו על הוראה זו.

ב) וראה גם בפסקי תשובות (שם), שיש שפירשו כן בדברי הריטב"א, שגם הוא סובר שמי שהחסיר הזכרה המעכבת אינו מרויח על ידי אמירת למדני חוקיך שלא יצטרך לחזור לתחילת הברכה, שהרי אם לא יחזור נמצא שאמר פסוק למדני חוקיך באמצע הברכה והוא הפסק, אלא ודאי חוזר בכל ענין לתחילת התפילה, ורק מרויח באמירת למדני חוקיך שלא תהא הברכה לבטלה. וכן משמע בשערי תשובה שהבין כן בדברי הריטב"א. וכבר עמד התהלה

אמנם לדעת הפרי מגדים, שבאמר תיבת 'מחיה' צריך לחזור לראש, כיון שסיים הברכה, אפשר שעדיף לסיים תחילה ולומר 'המתים'. שאף שהברכה כבר נאמרה ממילא לבטלה, יתכן שצריך לעשות כן, כדי שתהא משמעות לדבריו, שתיבות 'ברוך אתה ה' מחיה' אין להם כל כך משמעות, אם לא יסיים 'מחיה המתים'.

נוכר באמצע ברכה שאינו צריך לאמרה

בעצם יש להסתפק כן בכל ברכה שנזכר באמצע אמירתה שאינו צריך לאמרה, כגון שנזכר שכבר בירך, או שבירך על מאכל ונפל מידו ונאבד, שאם אמר רק 'ברוך אתה ה' יש לו עצה לומר 'למדני חוקיך', ואם סיים הברכה יאמר 'ברוך שם' כנפסק בס"ו (סעי' ו'). אך לא נתבאר איך הדין כשאמר תיבה אחת או שתיים אחר תיבת השם, כגון שאמר 'ברוך אתה ה' בורא', האם יש ענין לסיים ולומר 'פרי העץ' או 'פרי האדמה', בכדי שתהא משמעות לדבריו.

וראה בספר **ברכת הבית** (שער יט, שערי ברכה סעי' כו; שערי בינה ס"ק כט), שכתב על מי שהתחיל לברך על פרי, ונזכר שאינו צריך לברך, אם אמר רק 'ברוך אתה ה' יסיים 'למדני חוקיך', ואם נזכר אחרי תיבת 'אלהינו' שאינו יכול לסיים למדני חוקיך, עדיף שיסיים הברכה על דבר אחר, אף שלא היתה דעתו עליו מתחילה, כגון על מאכל אחר או על ברק או רעם וכיוצא בזה. ואם כבר אמר תיבה נוספת, כגון 'בורא', ואין לו מאכל אחר שיכול להמשיך הברכה עליו, יאמר 'ברוך שם'. ונראה מדבריו, שרק כשתהא תועלת בברכתו, שתחול הברכה על איזה דבר, אז יש לו לסיים הברכה, אבל כשלא תחול הברכה על שום דבר, לא הזכיר שיש שום מעלה לסיים ולומר 'בורא פרי העץ'.

אך מדברי האגרות משה שהובאו למעלה מבואר, שבכל אופן עדיף לסיים את נוסח החתימה, אף שהברכה אינה ברכה. ועיין בספר **שאלת רב** (ח"ב פ"ח אות יד), שנשאל הגאון רבי חיים קנייבסקי, אם טעה בהמלך הקדוש, ונזכר בברכת רפאנו כשאמר 'ברוך אתה ד' רופא', האם יסיים ויאמר 'חולי עמו ישראל', או יחזור מיד לראש. והשיב, שיחזור מיד ולא יסיים.

שח הזכרה בברכת המזון ונוכר אחר הזכרת השם

הנה, בהלכות ברכת המזון נפסק **בשולחן ערוך** (סי' קפח סעי' ו'), שמי ששכח רצה או יעלה ויבא בשבת או ביום טוב, כל זמן שלא סיים הברכה חוזר לרצה, ואם סיים ברכת בונה ירושלים מוסיף ברכה בפני עצמה קודם ברכת הטוב והמטיב. והמשנה **ברורה** (ס"ק כב) הביא בשם החיי אדם (כלל מז סעי' טז), שאם נזכר אחר שאמר 'ברוך אתה ה', מהנכון שיסיים ויאמר 'למדני חוקיך', כדי שלא תהא אמירת

השם לבטלה, והרי הוא כמי שעדיין לא סיים הברכה, וחוזר לרצה.

ברם יש בדבריו מן החידוש, שאף באופן שלא יצטרך לחזור על הברכה, והברכה לא תהיה לבטלה אם יסיים אותה, שהרי יוסיף ברכה שתיקנו חכמים, מכל מקום בכדי שלא יצטרך להוסיף ברכה ללא צורך עדיף שיאמר 'למדני חוקיך', שהוא הפסק באמצע הברכה, ויחזור לרצה או ליעלה ויבוא.

ותינח לפי הצד שכשאמר 'ברוך אתה ה' ולא סיים את כל נוסח החתימה לא נחשב כסיים הברכה, אפשר לומר, שכל זמן שלא נתחייב עדיין בברכה הנוספת, אין לו לכתחילה לסיים הברכה, ולהתחייב על ידי זה בברכה זו שתיקנו אותה חכמים רק למי שסיים הברכה, ולכן חייב לומר למדני חוקיך. אבל אם נאמר כהפרי מגדים, שמיד כשאמר השם נחשב כסיים הברכה, וממילא כבר נתחייב בברכה הנוספת, זה חידוש שיש עליו חיוב לעשות פעולה לבטל הסיום, כדי שיהא נחשב כעומד עדיין באמצע הברכה.

ואכן **בשער הציון** (שם ס"ק יח) כתב, שיש אחרונים החולקים, וסוברים שלאחר שאמר השם שוב אין לו תקנה. וטעמם, משום מה שנפסק בס"ו תרפב שאחר שאמר השם נחשב שסיים הברכה. ומשמע קצת, שהחיי אדם שכתב שלא יסיים הברכה אלא יאמר למדני חוקיך, היינו משום שסובר שנחשב כלא סיים הברכה. אולם כבר כתבנו למעלה, שמלשון החיי אדם משמע שסובר כפרי מגדים שנחשב שסיים הברכה, אלא שאמירת למדני חוקיך גורמת לבטל הסיום ולהפוך אותו ללא סיים הברכה.

נוכר לאחר שאמר 'בונה'

בשער הציון (שם), אחר שכתב שלמעשה נראה עיקר כהחיי אדם שיאמר למדני חוקיך, הוסיף וכתב: 'וגדולה מזו כתב **האליה רבה** (ס"ק ט) בשם **דרשות מהר"ש** (סימן מג), דאפילו אם אמר תיבת ברוך אתה ה' בונה, כל זמן שלא סיים כל הברכה מיקרי עדיין עומד באמצע הברכה, וחוזר לרצה. ודברים אלו חידוש עצום הם, לומר שגם באופן זה עדיף לחזור לרצה, שאף שכשחוזר אין ברכת בונה ירושלים לבטלה, מכל מקום לכאורה גורם הזכרת שם שמים לבטלה מה שאמר 'ברוך אתה ה', שהרי אחר רצה יחזור ויאמר שוב חתימת הברכה, ובכל זאת סובר שעדיף לחזור לרצה' ולא לומר את הברכה הנוספת שתיקנו חז"ל.

אך באמת, אף שהמשנה ברורה אכן מעתיק הלשון שחוזר לרצה, משמע שאומר אחר כך שוב 'ברוך אתה ה' בונה ברחמי ירושלים', מכל מקום לשון האליה רבה המדויק הוא כך: 'יאמר רצה ומסיים ירושלים אמן'. ומשמע שאינו חוזר אף על תיבת 'בונה'. וכן מעתיק

החיי אדם (כלל מז סעי' יט) בשם האליה רבה, ותמה עליו, שבס"ו תרפב משמע, שאם אמר 'ברוך אתה ה' נחשב שסיים הברכה ואין לו תקנה. ועוד תמה, שאין זה נוסח ברכה כלל לומר רצה בתוך החתימה, וכן העיר **התהלה לדוד** (שם אות ג), עיין שם.

על כל פנים מבואר, שהאליה רבה אינו סובר כהפרי מגדים שנחשב כסיים הברכה, אלא שסובר שכל שלא סיים את כל נוסח הברכה כתיקונה, אף שהזכיר השם, נחשב כאילו עומד עדיין באמצע הברכה, שאם נחשב שסיים הברכה איך חוזר לרצה בלי אמירת למדני חוקיך. וצריך עיון, שהפרי מגדים עצמו (בס"ו קפח שם) מעתיק את דברי האליה רבה ומבאר דבריו, ומשמע שמסכים עמו, והרי זה סותר לדבריו שבס"ו קיד.

משמעות השערי תשובה שכשאומר 'למדני חוקיך' חוזר לראש התפילה

השערי תשובה (שם, הוזכר בגליון הקודם, עיין שם) כתב על הנידון בס"ו קיד, כשלא נזכר שהזכיר גשם בימות החמה עד שאמר 'ברוך אתה ה': 'ונראה, דאפילו אם רוצה שתעלה לו הך ברוך אתה ה' שאמר להיות במקום ראש הברכה, ולומר להלן אלהינו ואלוהי אבותינו וכו', לא עלתה לו, כיון שאמירתו ברוך אתה ה' היה על דעת לסיים מחיה המתים וכו', ולכך הוצרך לסיים למדנו חוקיך ואחר כך יחזור לראש'.

ומבואר מתוך דבריו, שכשאומר 'למדני חוקיך' חוזר לראש התפילה ולא לאתה גבור, שכן היה לו צד שעדיף לומר 'אלהינו ואלהי אבותינו' מלומר 'למדני חוקיך', ואם נאמר שחוזר לאתה גבור, אם כן למה יחזור לתחילת ברכה ראשונה, ולגרום לברכה שאמר תחילה שתהא לבטלה, ובודאי עדיף לומר למדני חוקיך. והדברים תמוהים, שמדברי הריטב"א נראה, שעל ידי אמירת למדני חוקיך נחשב כלא סיים הברכה, וממילא חוזר רק לאתה גבור ולא לראש התפילה כנ"ל. וכן הקשה עליו התהלה לדוד (שם).

ובדוחק אפשר לומר, שגם השערי תשובה סובר, שכשאומר למדני חוקיך חוזר לאתה גבור, ובכל זאת היה מקום לומר שעדיף לחזור לראש, כיון שהעצה של אמירת למדני חוקיך עצה דחוקה היא מאד, שהרי מפסיק באמצע הברכה בדברים שאינם שייכים לברכה, ולכן אם היה אפשר לתקן תיבות 'ברוך אתה ה' באופן אחר, היינו על ידי שיאמר שוב ברכה ראשונה, היה עדיף לעשות כן, ואין הברכה הראשונה נחשבת ברכה לבטלה, כיון שבפעם ראשונה אמרה כדיון, והברכה היא כתיקונה, ורק על ידי שטעה בברכה שניה נתחייב לאמרה שוב¹.

אך מכל מקום הדברים דחוקים לפרש כן בדברי השערי תשובה, לומר שעדיף מחמת כן לחזור לברכה ראשונה מלומר למדני חוקיך.

ח"ב פכ"ו אות כ), שהמתפלל והחסיד איזה דבר בתפילתו, תפילתו אינה בגדר ברכות לבטלה, ועולה למנין מאה ברכות.

ויאמר ברכה הנוספת. ומשמע שסובר שלכתחילה אין לו לומר למדני חוקיך, וכדברי האחרונים שהביא השערי הציון. (ז' כעין זה מטו משמו של החזון איש (ראה בספר שאלת רב

ו) וראה **ברכי יוסף** (שם סעי' ז) שחקר במי שאמר למדני חוקיך, האם בדיעבד עלתה לו לומר רצה ולסיים 'ברוך אתה ה' בונה ירושלים', או שיחתום מיד 'בונה ירושלים'

- ✦ הזכיר גשם בימות החמה, לרמב"ם חוזר לראש התפילה, ולשאר ראשונים בלא סיים הברכה חוזר לאתה גבור. וכן נפסק בשולחן ערוך.
- ✦ לב"ח גם כשסיים הברכה כל שלא התחיל הברכה שלאחריה חוזר לאתה גבור, אך לרוב האחרונים חוזר לראש התפילה.
- ✦ פרי מגדים מוכיח שהזכרת השם נחשבת סיום הברכה מעל הניסים, אך יש לחלק ששם אינו הזכרה המעכבת.
- ✦ דעת האחרונים שאחר השם אומר למדני חוקיק. ולתהלה לדוד גם דעת הפרי מגדים
- ✦ כן. אך מדבריו כאן משמע שאין מועיל. יש לעיין לפני מגדים האם מותר לומר למדני חוקיק, או שמא נחשב הפסק, או שיש לסיים מחיה המתים שיהא לזה משמעות.
- ✦ לאגרות משה אחר הזכרת השם מסיים מחיה המתים, אך לחתם סופר אין איסור דאורייתא בהזכרת 'ברוך אתה ה'.
- ✦ יש לעיין בטעם אמירת למדני חוקיק, האם נעשה על ידי כך אמצע הברכה, או שזה רק שלא תהא אמירת השם לבטלה.
- ✦ הנפקא מינה, בנזכר בין 'מחיה' ל'המתים'.
- ✦ נזכר אחר שאמר 'בורא' שאין צריך לברך, לברכת הבית אומר ברוך שם, ולאגרות משה עדיף לסיים.
- ✦ שכח הזכרה בברכת המזון ונזכר אחר השם, לחי אדם מסיים למדני חוקיק וחוזר לרצה. ולדעת כמה אחרונים אין לו תקנה.
- ✦ שער הציון בשם אליה רבה שגם אחר 'בונה' חוזר לרצה, אך מלשון אליה רבה משמע שאומר שם רצה.
- ✦ בשערי תשובה משמע שבלמדני חוקיק חוזר לראש התפילה, אך יתכן כוונתו שעדיף לעשות כן מלומר למדני חוקיק.

השלמות והערות לגיליון הקודם על אודות הבאר

נתכוון לומר פוקח עורים ואמר מתיר אסורים

גליון הקודם (גליון עב) הארכנו בענין מי שהתחיל לברך על דעת ברכה אחת וסיים בברכה אחרת. ויש לציין עוד בענין זה את דברי **המגן אברהם** (סי' רט ס"ק ה) שכתב: 'והיכא דבעי למימר ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם פוקח עורים, וטעה בדיבורו ואמר מלביש ערומים, וחזר ואמר תוך כדי דיבור פוקח עורים, צריך עיון אם יצא ידי פוקח עורים, אבל אם נתכוון למלביש ערומים יצא ידי מלביש ערומים'.

והאחרונים נתקשו בדבריו, איך נסתפק בזה, והרי **בשולחן ערוך** (שם סעי' ב) נפסק, שבלקח כוס של שכר ובירך עליו בורא פרי הגפן, ותוך כדי דיבור נזכר שטעה ואמר מיד שהכל נהיה בדברו, יצא. והיינו כדעת הראשונים שהבאנו שם, שספק הגמרא היה, האם יכול לתקן טעותו בתוך כדי דיבור, ומשום ספק ברכות להקל נפסק שיצא. ואם כן כיון שתקן בתוך כדי דיבור ואמר פוקח עורים פשוט שיצא, ומדוע נסתפק המגן אברהם.

ולא עוד, אלא שכאן הוא לכאורה קל וחומר שיצא, שבנידון השולחן ערוך התחיל לברך על דעת לומר בורא פרי הגפן, וכך סיים, ובכל זאת יכול לתקן ולומר שהכל נהיה בדברו. ואם כן כל שכן כאן שאמר 'ברוך אתה ה' על דעת לסיים כדן ולומר פוקח עורים, אלא שטעה ונכשל בדיבורו ואמר מלביש ערומים, בזה ודאי יצא כשתקן וסיים פוקח עורים. ובנתב חי"ם (שם) אכן מגיה בדברי המגן אברהם שיצא ידי פוקח עורים.

אמנם **בדגול מרובה** (שם) כתב על דברי המגן אברהם: 'ולא דמי לכוס שכר, דשם הכוס בידו ומחשבתו ניכרת'. ולפי דבריו, ספק המגן אברהם הוא בברכה שאינו נוטל חפץ בידו, אם גם בזה יכול לתקן ולעבור לברכה אחרת בתוך כדי דיבור, או שזה גרע מכוס שכר בידו כיון שאין מחשבתו ניכרת.

אך אין ברור לפי דבריו, אם נאמר כפי הצד שלא יצא ידי פוקח עורים ולא מועיל התיקון, האם יצא ידי חובת מלביש ערומים, שאף שאמר נוסח הברכה כתיקונה, מכל מקום הרי בתחילת הברכה נתכוון לומר פוקח עורים, ואינו אוזח החפץ בידו.

אולם מהמשך לשון המגן אברהם נראה שנקט בפשיטות, שלא יצא ידי חובת מלביש ערומים, שהרי סיים: 'אבל אם נתכוון למלביש ערומים, יצא ידי מלביש ערומים'. משמע שבצירוף שלא נתכוון למלביש ערומים לא יצא ידי מלביש ערומים, וספיקו היה רק על פוקח עורים אם מועיל התיקון בתוך כדי דיבור, והטעם צריך לומר כנ"ל משום שאינו אוזח החפץ בידו ומברך עליו.

איברא שעדיין צריך עיון מדברי **המגן אברהם** (סי' רסח ס"ק א) שהבאנו בגליון הקודם, שדימה דין התחיל ברכות חול בשבת לדין כוס של שכר, והרי שם אינו אוזח חפץ בידו.

אך באמת אין מוכרח בדברי המגן אברהם כאן שדעתו שלא יצא ידי חובת מלביש ערומים, שאפשר שאם נאמר שלא יצא ידי חובת ברכת פוקח עורים משום שאי אפשר לתקן הברכה לדבר אחר, בהכרח שיצא ידי חובת מלביש ערומים שאמרה כדן. ומה שסיים המגן אברהם: 'אבל אם נתכוון למלביש ערומים יצא ידי מלביש ערומים' כוונתו לומר, שבנתכוון בתחילה למלביש ערומים פשוט שיצא ידי חובת מלביש ערומים, ואין צד לומר שיצא ידי פוקח עורים, מה שאין כן כשנתכוון בתחילה לפוקח עורים, בזה יש ספק אם מועיל התיקון בתוך כדי דיבור, וממילא יצא ידי חובת פוקח עורים ולא מלביש ערומים, או לא מועיל התיקון וממילא יצא ידי חובת מלביש ערומים.

וביד אפרים (שם; העתיקו השערי תשובה סי' מו ס"ק א) כתב ליישב ספק המגן אברהם באופן אחר, שאינו דומה לשכר שבירך עליו בורא פרי הגפן, ששם אין לזה שייכות כלל לברכת הגפן ואין לה כאן מקום לחול, ולכן כשתקן ואמר 'שהכל' שהיא הברכה הראויה, מועיל. מה שאין כן כאן שיש מקום לברכת מלביש ערומים לחול, שהרי חייב גם בברכה זו, אף שלכתחילה סידרו ברכת פוקח עורים קודם, מכל מקום ודאי שאין הסדר מעכב, ולכן נסתפק המגן אברהם שמאחר שחייב בברכת מלביש ערומים אפשר שחלה ברכה זו ואין לבטלה אף שאמר אחריה בתוך כדי דיבור פוקח עורים.

ומה שסיים המגן אברהם: 'אבל אם נתכוון למלביש ערומים יצא ידי מלבוש ערומים', פירש היד אפרים כוונתו, שאם היה המעשה להיפך, שאחר שאמר 'פוקח עורים' כדינה נתכוון בברכה הבאה לומר 'מלביש ערומים', וטעה בלשונו וסיים ואמר שוב 'פוקח עורים' ותיקן מיד לומר 'מלביש ערומים', בזה אין מקום להסתפק, ובוודאי מועיל התיקון ויצא ידי חובת ברכת מלביש ערומים, כיון שכבר נפטר מברכת פוקח עורים, ודומה ממש לכוס שכר שיכול לתקן, כיון שאין חייב עכשיו כלל בברכת הגפן אין חייב בה עתה. וכעין זה פירש גם **המחצית השקל** (שם).

ולפי פירוש זה, כשפתח על דעת לומר 'פוקח עורים' וסיים 'מלביש ערומים', ולא תיקן לומר 'פוקח עורים', פשוט שיצא ידי חובת מלביש ערומים, כדן השולחן ערוך לגבי שכר, ואף היתה דעתו בתחילת הברכה לסיים פוקח עורים. והספק הוא רק כשתקן ואמר 'פוקח עורים', האם נתבטלה על ידי זה ברכת 'מלביש ערומים', או שמא כיון שהוא ברכה הראויה אין לשנותה.

עוד כתב המגן אברהם שם בסוף דבריו, שבהבדלה אם אחר ברכת 'הגפן' פתח ואמר 'ברוך אתה ה' על דעת לסיים ב'בורא מיני בשמים', וטעה ואמר 'בורא מאורי האש' ומיד תיקן לומר 'בורא מיני בשמים', יצא ידי חובת ברכת בשמים. ולפי פירוש היד אפרים צריך עיון, מדוע כאן נקט המגן אברהם בפשיטות שמועיל התיקון, והרי גם בזה חייב בשני הברכות כמו ברכות פוקח עורים ומלביש ערומים שבהם נסתפק המגן אברהם. ובמחצית השקל כתב, שבתחילה דיבר המגן אברהם כשלא נתכוון לכלום, לא לפוקח עורים ולא למלביש ערומים. אך במגן אברהם לא משמע כן. ולפירוש הדגול מרובה מובן, שכתב שכוונת המגן אברהם כשהחזיק הבשמים בידו, שזה דומה ממש לצירוף השולחן ערוך לגבי כוס שכר שאוחז בידו, שמועיל לתקן בתוך כדי דיבור.

הערות על הגליון הקודם ממו"ר שליט"א:

א בד"ה בשולחן ערוך, משמע שם מתוך הדברים שהמשנה ברורה נקט בכל אופן בברכות דאורייתא, שאם התחיל על דעת שלא לסיים כתיקונה וסיים כתיקונה צריך לחזור ולברך. אך האמת שבביאור הלכה שם כתב כן רק באופן שהתחיל על דעת לומר שלא כהוגן ואחר כך תיקן, אבל בצירוף של רש"י, כשבתחילה כוונתו היה לומר כהוגן וטעה בלשונו ושוב מתקן לומר כהוגן, שלרש"י זהו ספק הגמרא, בכל אופן אין לחזור ולברך גם בברכות דאורייתא, מאחר שכמה ראשונים חולקים על רש"י, וסוברים שבזה פשוט שיצא.

ב מד"ה יש לדון, כתבנו לדון האם ספק הגמרא הוא רק אחר שתקן, אבל כשנזכר קודם שתקן יתכן שלא יסיים לכתחילה בברכה שלא נתכוון לזה לכתחילה. יש להדגיש, שצד זה נאמר כהצעה רחוקה, ולא מצאנו לאי מי מהפוסקים שיעלה בדעתו לומר כן למעשה.